

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА І ХОРЕОГРАФІЇ
КАФЕДРА ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи

Олексій ЖИЛЬЦОВ

2022

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ДОДАТКОВИЙ МУЗИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ

для студентів

Спеціальності 025 «Музичне мистецтво»

Освітнього рівня: першого (бакалаврського)

Освітньої програми

025.00.03 Інструментальне виконавство (фортепіано)

Київ - 2022

Розробник:

Економова Ольга Серафимівна, старший викладач кафедри інструментально-виконавської майстерності Факультету музичного мистецтва і хореографії в Київського університету імені Бориса Грінченка

Викладачі: **Ляшенко О. Д.** доцент, **Бутенко Т. М.** старший викладач, **Романенко А.Р.** доцент, **Беренбейн І.С.** доцент, **Стрельченко К. М.** доцент, **Цимбал К.О.** старший викладач - кафедри інструментально-виконавської майстерності Факультету музичного мистецтва і хореографії Київського університету імені Бориса Грінченка.

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри інструментально-виконавської майстерності

Протокол від «07» вересня 2022 року №7

Завідувач кафедри Катерина ЗАВАЛКО
(підпис)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої (професійної/наукової) програми
(керівником проектної групи)

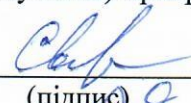
025.00.03 Інструментальне виконавство (фортепіано)

025.00.04 Інструментальне виконавства (оркестрові струнні, народні, духові та ударні інструменти)

(назва освітньої програми)

_____.____.2022р.

Гарант освітньої (професійної/наукової) програми

(керівник проектної групи) Наталія СВИРИДЕНКО
(підпис)

Робочу програму перевірено Віктор СПОДАРЕНКО

_____.____.2022р.

Заступник декана Інна ТКАЧЕНКО

Пролонговано:

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__» 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__» 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__» 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__» 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПІБ)

1. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ДОДАТКОВИЙ МУЗИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ»

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
Вид дисципліни	<i>Вибіркова</i>	
Мова викладання, навчання та оцінювання	<i>Українська</i>	
Загальний обсяг кредитів/ годин	<i>2/120</i>	
Курс	<i>3</i>	
Семестр	<i>5</i>	<i>6</i>
Кількість змістових модулів за розподілом:		
Обсяг кредитів	<i>1</i>	<i>1</i>
Обсяг годин, у тому числі:	<i>30</i>	<i>30</i>
Аудиторні	<i>14 годин</i>	<i>14 годин</i>
Модульний контроль	<i>2 години</i>	<i>2 години</i>
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	<i>14 годин</i>	<i>14 годин</i>
Форма семестрового контролю	-	<i>Залік</i>

2. Мета курсу – засвоєння системи знань, умінь, здібностей, що передбачають професійно-технічну та художньо-виконавську підготовку студента, яку можна застосовувати у навчальному процесі та майбутній музично-педагогічній діяльності

Основні завдання навчального курсу:

- опанування студентом техніки гри на додатковому музичному інструменті та подальший її розвиток;
- формування вміння самостійного ознайомлення, вивчення та виконання музичних творів;
- оволодіння та засвоєння методів роботи над музичним твором;
- розвиток музичних здібностей студентів (музичний слух, музична пам'ять, відчуття метро-ритму тощо);
- розвиток навичок читання нот з аркуша, гри нескладних творів на слух, акомпанування, транспонування тощо;
- формування сценічної культури та артистизму;
- удосконалення виконавського рівня у студентів-музикантів;
- розвиток творчих здібностей студента та здатність його до музично-творчої діяльності;
- художньо-естетичний розвиток студентів-музикантів;
- формування у студентів художнього смаку;

– пробуджувати емоційний відгук на музичні образи, адекватне сприйняття музики та поглиблення інтересу до неї.

Форми роботи – практичні заняття, самостійна робота студентів, консультації викладача.

Засоби навчання – аудіо-, відеоматеріали, підручники і навчальні посібники, нотні збірки, методичні рекомендації і вказівки.

Програмні компетентності		
Інтегральна компетентність		Здатність розв’язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у процесі навчання, що передбачає застосування системи інтегрованих художньо-естетичних знань з теорії, історії музичного виконавства, спрямованих на розвиток здатності особистості до художньо-творчої самореалізації і культурного самовираження в сфері музичного мистецтва
Загальна компетентність	ЗК1	Здатність до спілкування державною мовою як усно, так і письмово.
	ЗК2	Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
	ЗК5	Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
	ЗК7	вміння організовувати діяльність у професійній сфері; здатність планувати, координувати, контролювати та оцінювати діяльність і взаємодію суб’єктів музично-виконавського та музично-освітнього процесу
	ЗК8	Здатність застосовувати базові знання у практичних ситуаціях.
	ЗК9	Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
	ЗК14	Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
	ЗК15	Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
Спеціальні (фахові) компетентності	СК1	Здатність демонструвати достатньо високий рівень виконавської майстерності.
	СК2	Здатність створювати та реалізовувати власні художні концепції у виконавській діяльності.
	СК3	Здатність усвідомлювати художньо-естетичну природу музичного мистецтва.

	СК4	Здатність усвідомлювати взаємозв'язки та взаємозалежності між теорією та практикою музичного мистецтва.
	СК 6	Здатність використовувати професійні знання та навички в процесі творчої діяльності.
	СК 7	Здатність володіти науково-аналітичним апаратом та використовувати професійні знання у практичній роботі.
	СК 9	Здатність розуміти основні шляхи інтерпретації художнього образу.
	СК 11	Здатність оперувати професійною термінологією.
	СК 13	Здатність використовувати широкий спектр міждисциплінарних зв'язків.
	СК 17	Здатність застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології музикознавчої, виконавської, педагогічної діяльності.

Програмні результати навчання	
РН1	Демонструвати артистизм, виконавську культуру та технічну майстерність володіння інструментом під час виконавської діяльності.
РН3	Демонструвати різні методики удосконалення виконавської діяльності.
РН4	Аналізувати музичні твори з виокремленням їх належності до стилю, жанру, особливостей драматургії, форми та художнього змісту.
РН5	Відтворювати драматургічну концепцію музичного твору, створювати його художню інтерпретацію.
РН8	Демонструвати володіння музично-аналітичним и навичками в процесі створення виконавських, музикознавчих та педагогічних інтерпретацій.
РН11	Здатність застосовувати теоретичні знання в процесі педагогічної діяльності, використовувати методи та прийоми викладання гри на інструменті.
РН12	Володіти термінологією музичного мистецтва, його понятійно-категоріальним апаратом.
РН15	Демонструвати музично-теоретичні, культурно-історичні знання з музичного мистецтва.
РН17	Демонструвати аргументовані знання з особливостей музичних стилів різних епох.

PH18	Володіння методами та навичками сольного співу, ансамблевої гри, репетиційної роботи.
------	---

4. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ДОДАТКОВИЙ МУЗИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ»

№ з/п	Назви теоретичних/практичних розділів	Кількість годин						
		Раз	А	Л	Прак	Семе	Самс	Мод
Змістовий модуль 1								
Музична мова як основа виконавської діяльності піаніста								
3.1	Етапи роботи над музичним твором	14	7		7		7	
3.2	Виховання поліфонічного слуху	14	7		7		7	
	МКР	2						2
	<i>Разом</i>	30	14		14		14	2
Змістовий модуль 2								
Педагогічно-виконавське спрямування програмового матеріалу								
4.1	Засоби виразності музичної мови	14	7		7		7	
4.2	Художньо-звуковий задум композитора та шляхи його реалізації	14	7		7		7	
	МКР	2						2
	<i>Разом</i>	30	14		14		14	2
	<i>Разом за III курс</i>	60	28		28		28	4

5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Змістовий модуль 1

Музична мова як основа виконавської діяльності інструменталіста

Тема 1.1. Етапи роботи над музичним твором

Цілісні та поетапні типи роботи над музичними творами. Мішані типи роботи. Вивчення більш глибоких за змістом та більш складних за формою і фактурою творів. Розбір музичного твору. Навички читання з аркушу як основа адекватного прочитання тексту. Аналіз музичної форми. Художній образ. Робота над засобами художньо-образної виразності. Робота над аплікатурою, технікою. Вивчення музичного твору напам'ять. Робота над музичним образом та підготовка до публічного виступу.

Література: 1 – 5.

Додаткова література: 1 – 7.

Тема 1.2. Виховання поліфонічного слуху

Мелодія мистецтва «співу» на інструменті. Відчуття і визначення єдиної ритмічної пульсації. Типові помилки відтворення ритму. Оволодіння вміннями якісного звуковидобування, штриха, динаміки, фразування. Вміння інтонувати поліфонічну тканину. Вміння почути самотійність та виразність

кожного голосу. Аналіз та закономірність поліфонічної фактури. Сильові особливості поліфонічних творів.

Література: 1 – 5.

Додаткова література: 1 – 7.

Змістовий модуль 2

Педагогічно-виконавське спрямування програмового матеріалу

2.1. Засоби виразності музичної мови

Аналіз стильових особливостей виконання всієї програми. Відчуття динамічної, ритмічної та художньої цілісності творів. Характеристика рис кожного музичного твору. Визначення інтонаційної, динамічної, ритмічної функцій. Закріплення навичок кантиленного звуковидобування. Художньо-виразне виконання творів у відповідності до стилю. Робота над засобами художньо-образної виразності. Тембральне забарвлення, інтонаційна виразність. Динаміка та агогіка. Виконання музичних творів, різних за стилем, змістом, характером.

Література: 1 – 5.

Додаткова література: 1 – 7.

2.2. Художньо-звуковий задум композитора та шляхи його реалізації

Інтерпретаційна модель художнього твору. Емоційно-образний зміст музичного твору. Драматургія та архітектоніка музичних творів. Засоби реалізації інтерпретаційної моделі музичного твору. Формування виконавських навичок. Створення власної виконавської концепції та шляхи формування виконавського задуму. Єдність смислових та динамічних кульмінацій.

Література: 1 – 5.

Додаткова література: 1 – 7.

6. Контроль навчальних досягнень

6.1 Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лабораторних занять	1	14	14	14	14
Лабораторна робота	10	14	140	14	140
Виконання завдань для самостійної роботи	5	2	10	2	10
Контрольне модульне прослуховування	25	1	25	1	25
Разом		-	189		189

Максимальна кількість балів	378
Розрахунок коефіцієнта	3,78

6.2.ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА

№	Зміст завдання	Академічний контроль		Бали
1.	На основі знання про основні етапи роботи над музичним твором та навичок читання з аркуша вміти грамотно розібрати текст музичного твору. На етапі освоєння нотного тексту продемонструвати навички роботи над засобами образної виразності, застосовувати основні апікатурні принципи ,прийоми та методи роботи над подоланням технічних труднощів.	Навички читання з аркушу	1	5
		Навички ритмічної та мелодійної організації	1	
		Створення власної виконавської концепції та шляхи формування виконавського задуму	1	
		Аналіз артикуляційних труднощів	1	
		Взаємозв'язок технічних та художніх засобів	1	
2.	Вміти зіграти напам'ять Й.С.Баха інвенції (за вибором); продемонструвати ескізне вивчення 2 різнохарактерних п'єс з елементами поліфонії; вміти прочитати з аркушу два твори за доступним ступенем складності.	Розвиток поліфонічного слуху	1	5
		Вміння почути самостійність і виразність кожного голосу	1	
		Оволодіння різними поліфонічними навичками гри	1	
		Аналіз та закономірність поліфонічної фактури	1	
		Стильові особливості поліфонічних творів	1	
3.	Виконувати напам'ять або по нотах (ескізне вивчення) поліфонічний твір або твір великої форми, дві різнохарактерні п'єси; добре технічне володіння інструктивним матеріалом (мажорні, мінорні, хроматичні гами, акорди, арпеджіо); вміти продемонструвати ескізне вивчення 2-3 різнохарактерних творів; зіграти по нотах два твори з альбому Р.Шуман Дитячий альбом	Основні фортепіанні штрихи та прийоми туше	1	5
		Навички володіння кантиленою, гнучкістю та природною інтонацією	1	
		Робота над мелодією та її інтонаційною виразністю	1	
		Динамічна палітра звучання та її зв'язок з змістом твору	1	
		Виховання звукових якостей	1	
4.	Студент повинен вміти ескізне вивчити 2-3 різнохарактерних творів; виконувати напам'ять поліфонію, 2 різнохарактерні п'єси; ознайомлення з фортепіанним циклом М.Замороко «Джаз для малюків».	Засоби реалізації інтерпретаційної моделі музичного твору	1	5
		Формування виконавських навичок	1	
		Драматургія та архітектоніка музичних творів	1	
		Розуміння форми різнохарактерних творів	1	
		Використання педалі, тембральності, емоційно-образного змісту музичного твору при відображенні художньо-інтерпретаційної моделі композитора	1	

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

№	Модульна контрольна робота 1	Критерії оцінювання	Бали
1.	<i>Практичне виконання гам та етюдів</i>	Піаністична якість виконання	5
2.	<i>Дотримання основних етапів вивчення пасажної та акордової техніки</i>	Повний обсяг виконання Основні аплікатурні принципи та технічні прийоми педалізації	8
3.	<i>Формування навичок піаністичної моторики</i>	Високий рівень дрібної техніки	6
4.	<i>Взаємозв'язок технічних і художньо-музичних завдань</i>	Відображення художнього образу під час виконання технічного музичного матеріалу	6
Максимальна кількість балів			25
№	Модульна контрольна робота 2	Критерії оцінювання	Бали
1.	<i>Практичне виконання фортепіанних п'єс різних за жанрами та стилями</i>	Звукова тембральність, техніка звуковидобування, прийоми туше	8
2.	<i>Відкрите прослуховування: реалізація виконавського задуму при виконанні п'єс</i>	Піаністична якість виконання, принципи фортепіанно-виконавського інтонування, вокалізація мелодичної лінії	8
3.	<i>Робота над звуковими особливостями різнохарактерних творів та коригування виконавських і виражальних засобів</i>	Педалізація та стилістична достовірність виконання. Піаністична стилістика, музична форма	9
Максимальна кількість балів			25
Усього			50

При необхідності модульний контроль відбувається у дистанційному вигляді, студент записує програму та самостійно завантажує її в створену на гугл-диску папку.

6.6. Шкала відповідності оцінок.

Рейтингова оцінка	Оцінка за 100-бальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно – відмінний рівень умінь та навичок в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками. Студент демонструє емоційний відгук на музику, сценічну свободу, виконує в характері, відчувається розуміння форми та цілісності музичних творів.
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень умінь та навичок в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок. Студент втілює драматургію музичних творів, розуміння виразності музичної мови.
C	75-81 балів	Добре – загалом добрий рівень умінь та навичок із незначною кількістю помилок. Студент доносить зміст твору, але не вистачає якісного звуковидобування, фразування, вистроєності динамічного плану тощо.
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень умінь та навичок із значною кількістю недоліків, проте достатній для подальшого навчання або професійної діяльності. Студент демонструє маловиражені технічні, артистичні можливості, невпевненість у своїх діях.
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень умінь та навичок. Студент зіштовхується із технічними зривами, погано інтонує, застосовує брудну педалізацію.
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень умінь та навичок з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання.
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень умінь та навичок, що вимагає повторного вивчення дисципліни.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «ДОДАТКОВИЙ МУЗИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ»

Разом – 60 год. Аудиторні (практичні) заняття – 28 год. Самостійна робота – 28 год.
Модульний контроль – 4 год.

	5 семестр		6 семестр	
Модулі	Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2	
Назва модуля	Музична мова як основа виконавської діяльності студента		Педагогічно-виконавське спрямування програмового матеріалу	
К-сть балів за модуль	189 балів		189 балів	
Заняття	1 – 7	8 – 14	1 – 7	8 – 14
Лекційні				
Семінари				
Практичні	7	7	7	7
Назва початкової частини модуля (практичне заняття)	Тема 1.1. Етапи роботи над музичним твором 70б	Тема 1.2. Виховання поліфонічного слуху 70	Тема 2.1. Засоби виразності музичної мови 70	Тема 2.2. Художньо-звуковий задум композитора та шляхи його реалізації 70
Самостійна робота	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 25 б.		Модульна контрольна робота 25 б.	
Усього за період роботи	756 б К: 7,56			

ОРІЄНТОВНИЙ РЕПЕРТУАР ЕТЮДИ

- Беркович І. Маленькі етюди: №№ 33- 40.
- Гедіке О.Тв. 32. 40 мелодійних етюдів для початківців: №№ 23., 29-32. Тв. 47. 30 легких етюдів: №№ 10, 16, 18, 21, 26. Тв. 58. 25 легких п'єс: №№ 13,18, 20.
- Григорян Г. Два етюда .
- Зірінг В. Тв. 36. Етюди: №№ 1, 2.
- Лак Т. Тв. 172. Етюди: №№ 5, 6, 8.
- Лемуан А. Тв. 37. Етюди: №№ 4, 5, 9, 11, 12, 15, 16, 20- 23, 35, 39.
- Лешгорн А.Тв. 65. Вибрані етюди для починаючих (за вибором).
- Майкапар С. Тв. 33. Мініатюри: Біля моря вночі.
- Черні К. Тв. 821. Етюди: №№ 5, 7, 24, 26, 33, 35. Вибрані фортепіанні етюди. Під. Ред. Г. Гермера. Ч. 1: № 17,18, 21- 23, 25, 26, 28, 30- 32, 34- 36, 38, 41- 43, 45, 46.

ПОЛІФОНІЧНІ ТВОРИ

- Бах І.С. Нотний зошит Анни Магдалени Бах: Менует Соль мажор, Менует ре мінор, Волинка Ре мажор, Полонез соль мінор № 2. АLEGRO. Менует.
- Бем Г. Менует.
- Бланжині Ф. Арієта.
- Беркович І. Поліфонічні п'єси.
- Ботянов Є. Канон.
- Гендель Г. Дві сарабанди: Фа мажор, ре мінор. Менует. Алеманда.
- Радкевич М. Вісім поліфонічних двоголосних п'єс: №№ 3, 6.
- Кореллі А. Сарабанда.
- Кригер І. Менует. Сарабанда.
- Кулау І. Сарабанда.
- Лисенко М. Українська пісня.
- Павлюченко В. Фугета.
- Щуровський Ю. Канон.

ТВОРИ ВЕЛИКОЇ ФОРМИ

- Беркович І. Школа гри на фортепіано: Сонатина Соль мажор.
- Бетховен Л. Сонатина Соль мажор, ч.1, 2.
- Благой Д. Альбом п'єс: Маленькі варіації соль мінор.
- Гедіке О. Тв. 36. Сонатина До мажор, Тв. 46. Тема з варіаціями.
- Глієр Р Рондо тв.43.
- Діабеллі А. Сонатина Фа мажор.
- Жилінський А. Сонатина Соль мажор.
- Жупанович Л. Варіації на тему дитячої пісні.
- Клементі М. Тв. 36. №1. Сонатина До мажор.
- Лукомський Л. Сонатина Ре мажор.
- Моцарт В. Сонатина соль мінор.
- Плейєль І. Сонатина Ре мажор.
- Раков М. Сонатина Ре мажор.
- Рожавська Ю. Сонатина ч. 2.
- Сільванський М. Легкий концерт Соль мажор.
- Сорокін К. Тема з варіаціями ля мінор.
- Фоглер Г. Концерт До мажор.
- Чимароза Д. Сонатина ре мінор.

П'ЄСИ

- Барток Б. Вибрані дитячі п'єси (за вибором). Дітям: Зош. 1: №№ 13-15, Зош. 2: №№ 23, 26- 28 . Мікрокосмос. Зош. 2, 3 (за вибором).
- Бетховен Л. П'ять шотландських народних пісень (за вибором).
- Гайдн І. Дві п'єси: Фа мажор, Мі- бемоль мажор.
- Геворкян Ю. Альбом дитячих п'єс для фортепіано (за вибором).

- Гедіке О. Тв. 6. 20 маленьких п'єс для починаючих: №14.
- Гендель Г. Три менуета: Фа мажор, ре мінор.
- Глієр Р. Тв. 43. Маленький марш.
- Дваріонас Б. Маленька сюїта: Вальс соль мінор, Млин, Прелюдія.
- Живцов А. У печері. Анютини оченята. Вальс
- Кирвер К. Сонце сідає за море.
- Коломієць А. Козачок.

XI. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Завалко К.В. Інноваційне музичне навчання та розвиток музичних здібностей учня: навч.-метод. посібник – Київ : ЦНЛ. 2020.
2. Згурська Н.М. Методика формування музично-виконавської культури майбутнього вчителя. Збірник наукових праць.- Вип. 2. НПУ-2001.
3. Кашкадамова Н. Фортепіанно-виконавське мистецтво України. ТЗОВ «КІНПАТРИ ЛТД», Львів, 2017, 611с.
4. Милич Б. Виховання учня-піаніста. Музична Україна, 1982.
5. Музичне мистецтво. Зб. статей.- Вип. 4. Музична Україна К.-2004.
6. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін).- К.: освіта України, 2008.
7. Олексюк О.М. Формування духовного потенціалу студентської молоді.- К.:ІПКПК, 1996.- 232с.

Додаткова література

1. Бадяк В. Національне виховання: актуальність та проблеми.- Вісник Львівської академії мистецтв.- Вип.9.-Львів, 1998.-С.10-21.
2. Курковський Г. В. Питання фортепіанного виконавства. Збірник статей. – К.: Муз. Україна, 1983. - 139 с.
3. Милич Б. О. Про формування і вдосконалення викладацької майстерності педагогів-піаністів. – К.: Муз. Україна, 1971. – 62 с.
4. Рудницька О.П. Педагогіка загальна та мистецька: Навч. посібник.- Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2005.-270с.
5. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва. Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
6. Шрамко О.І. Індивідуальний досвід в контексті особистісної самореалізації: Автореф. д... канд. філос. наук.-Дніпропетровськ, 1998.- 21с.